

Lénárd Judit
Bernáth Magdolna
Patonainé Kökényesi Katalin

Sokszínű
Magyar nyelv
5

Mozaik Kiadó – Szeged, 2013

1. a) Mi mindent tudhatnak meg a gyerekek az elējük tároló látványból? Állításokat a képről vett részlettel igazoljátok!

- b) Mely jelzésekre igazak az alábbi kijelentések? Vitassátok meg!

- Ember alkotta őket.
- A természetben találhatóak meg.
- Mindenki ismeri a jelentésüket.
- A jelentésüket meg kell tanulni.

2. a) Mi az alábbi ábrák jelentése? Hol találkozhattok velük?

- b) Hogyan szoktuk jelölni az alábbi jelentéseket? Rajzoljátok le a füzetetekbe!

- Dohányozni tilos!
- Új üzenet!
- Lejátszás
- Szomorú vagyok

Mindennapi életünkben **jelek** vesznek körül bennünket, segítenek eligazodni szűkebb és tágabb környezetünkben. Jelek mutatják meg például, hol és hogyan szabad közlekedni az utcán és az úttesten, hogyan kell viselkedni a természetben.

A jelek olyan, érzékszerveinkkel felfogható (látható, tapintható, hallható stb.) jelenségek, amelyek valamire utalnak.

Egy részük az emberek által megfigyelt ok-okozati összefüggéseken alapul. (Pl. a moha a fák törzsének északi oldalán képződik, a füst tüzet jelez.) Ezeket a jeleket természetes jeleknek nevezzük.

Vannak azonban olyan jelek is, amelyeket emberek hoztak létre, hogy a segítségükkel közöljenek valamit. Ezeket a jeleket mesterséges jeleknek nevezzük. (Ilyenek pl. a közlekedési táblák, a matematikai jelek vagy a szünetjel a kottában. Közéjük tartozik a nyelv is.)

3. Olvassátok el az idézetet! Vitassátok meg, milyen jelből gondolhatja a kormányos, hogy szeles idő várható! Milyen típusú jelek közé tartozik?

Egyszer János vitéz a hajófüdőn
Sétált föl s alá az est szürkületében.
A kormányos ekképp szólt legényeihez:
„Piros az ég alja: aligha szél nem lesz.”
(Petőfi Sándor: János vitéz)

4. a) A természetes jelek kapcsán számos időjósító szokás is él. Olvassátok el az alábbi, Luca kalendáriumáról szóló szöveget, és jósoljátok meg a következő év néhány hónapjának időjárását a segítséggel!

A Luca-napi (december 13.) népszokások közé tartozott a Luca-kalendárium készítése, amely a következő év hónapjainak időjárását jósolta meg. Luca napjától kezdve egészen karácsonyig megfigyelték az időjárást. Úgy vélték, hogy amilyen a 12 nap egyes napjainak időjárása, olyan idő lesz jellemző a következő év hónapjainak időjárására. Amilyen Luca napjának az időjárása, olyan lesz a januári időjárás is, amilyen a következő nap, olyan lesz a február, és így tovább. Ezt nevezték Luca-naptárnak.

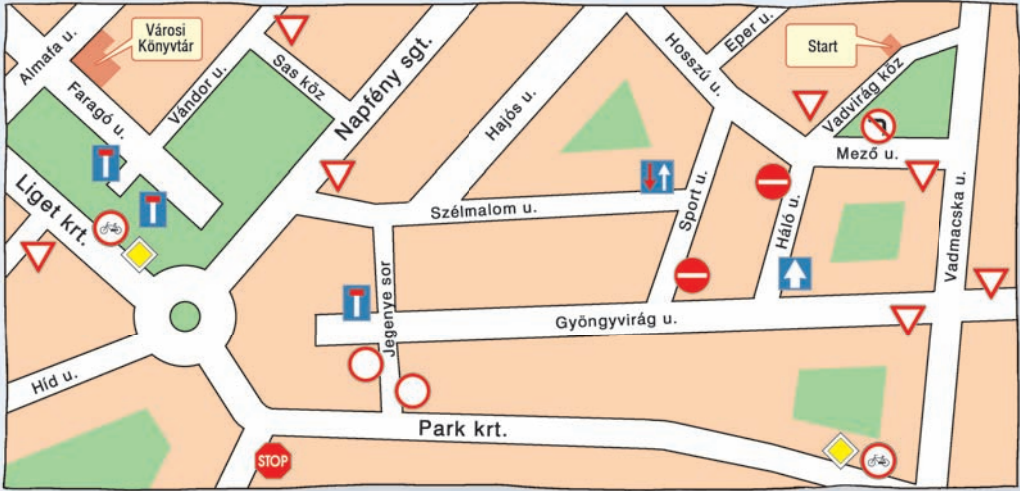
- b) Gyűjtsetek még jeles napokhoz köthető népi időjósításokat! Érdemes megtekintenedek az alábbi oldalakat:

<http://vmek.oszk.hu/02100/02152/html/07/index.html>

http://jelesnapok.oszk.hu/prod/csop?csop=jeles_nap

5. a) Kerékpárral kell eljutnotok otthonról a könyvtárba. A rajzon táblák mutatják, hogy merre szabad, illetve tilos mennetek. Tervezzétek meg az útvonalat! Ha többet szeretnétek tudni a KRESZ-táblákról, kattintsatok a következő weboldalra:

<http://www.webkresz.hu> vagy <http://www.felkerék.hu/kresztablak.pdf>

b) Milyen típusú jelek mutatták, hogy merre haladhattok?

6. a) Alkossatok csoportokat! Találjatok ki jeleket, amelyek a tanórai viselkedéssel kapcsolatos szabályokra vonatkoznak!
- b) Milyen típusú jelek közé sorolhatók? Beszéljétek meg!
- c) Hasonlítsátok össze az elkészült jeleket! Vannak-e közöttük olyanok, amelyeket csak az osztály tagjai érthetnek meg? Melyek azok, amelyek szélesebb körben is érthetők? Miért? Vitassátok meg!

7. Melyik halmazba illenek az alábbi jelek? Vitassátok meg!

8. Nézzetek utána, mi a jelnyelv! Számoljatok be róla egymásnak néhány mondatban! Próbáljátok megfejtetni, hogy az alábbi szavakat, kifejezéseket melyik fotó mutatja be!

bagoly, Hány óra van?, katona, okos, szappan, szemüveg

Pantomim

A pantomim eredete egészen az ókori görögökig és rómaiakig nyúlik vissza. Az elnevezés maga is görög eredetű, jelentése „mindent utánzó”. Ma egy olyan színházi műfajt neveznek meg vele, amely szavak nélkül, arcjátékkal, gesztusok segítségével közvetít üzenetet. A pantomimesek az arcukat sokszor fehérre festik, és egy jellegzetes érzelmet festenek rá. Általában fekete ruhát viselnek. A mozgást zene is kísérheti. Kellékeket nem használnak, de sok esetben eljártsszák őket. Ismert pantomimelem pl. az üvegfal.

Mondjatok még olyan művészeti ágakat, amelyek szavak nélkül, arcjáték és mozgás segítségével közvetítenek érzelmet, gondolatokat!

Atlasz Gábor mozgásművész

18. Mássalhangzótvények. Az írásban jelölt teljes hasonulás

1. Olvassátok el az internet szabályairól szóló alábbi szöveget, majd válaszoljatok a kérdésekre!

A netikett szó az angol „netiquette” (network etiquette [network etikett]) magyar megfelelője, és a hálózati kommunikáció (pl. e-mail, levelezési listák, internetes vitafórumok) általános illemszabályait foglalja össze. A netikett néhány alapvető szabálya:

- Ne használj mindig nagybetűt, mert **ezzel** olyan hatást keltesz, mintha kiabálnál!
- **Fogalmaz** tömören, de egyértelműen!
- Ne írh haragos leveleket, és ne válaszolj ilyenekre!
- Tartsd tiszteletben, hogy másoknak eltérő lehet a véleménye egy **tárggyal** kapcsolatban!
- Ne írh a chatre vagy a fórumba nem illő dolgokat, minden veled kapcsolatos **adattal** bánj körültekintően, hiszen az általad leírtakat bárki elolvashatja!
- **Vigyázz**, egy humorosnak szánt **megjegyzéssel** könnyen megsérthetsz másokat!

- a) Minden szabállyal egyetértetek? Mivel egészítenétek ki őket?
b) Jelöljétek a szótót a kiemelt szavakban! Mely toldalékok ismerhetők fel az egyes szavak végén?

2. Párokat alkotva oldjátok meg a szóegyenleteket! Hogyan hatnak egymásra a találkozó mássalhangzók? Fogalmazzatok meg tapasztalataitokat! Miben térnek el a névmások a többi szótól?

pl. keres + j = keress

a) ás + ja =

játsz + ja =

keretez + jék =

edz + jünk =

b) világ + vá =

kés + vel =

ez + vel =

az + kor =

- c) Melyik a helyes: ezzel vagy evvel, illetve: azzal vagy avval? Esetleg mindkettő? Járj utána!

- d) Figyeljétek meg az alábbi szópárokat, és fogalmazzatok meg a különbséget!

kel + jen = keljen / néz + jen = nézzen

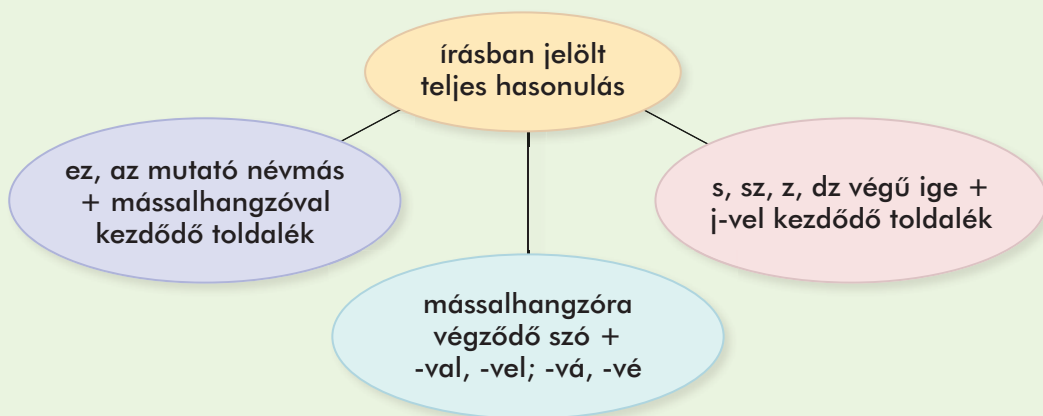
huny + ja = hunyja / főz + je = főzze

merész + ség = merészség / ez + ről = erről

A teljes hasonulásnak vannak olyan esetei, amikor a változást a helyesírás is jelöli. Ilyenkor írásban jelölt teljes hasonulásról beszélünk. Ez az alábbi esetekben jön létre.

- Ha a mássalhangzóra végződő szóhoz *-val, -vel; -vá, -vé* rag járul (pl. *késsel, világgá*).
- Ha az *s, sz, z, dz* végű igék *j* vagy *j*-vel kezdődő toldalékokat kapnak (pl. *mossák, hozzá, eddzen*).
- Az *ez, az* mutató névmás toldalékos alakjaiban (*ekkor, ahhoz*).

3. a) Állapítsátok meg, hogy a halmazábra mely részébe illenek az alábbi szavak!
húzzátok, ennek, mossák, fagylalttal, édessé, arra, naggyá, ettől

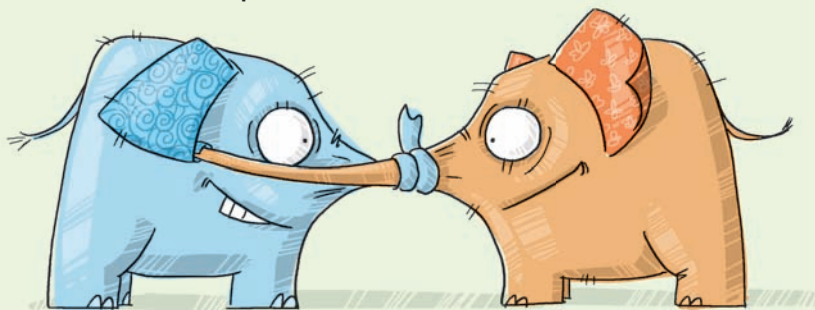

- b) Folytassátok a sort saját példáitokkal!

4. a) Melyek azok a szavak, amelyekben írásban jelölt teljes hasonulás megy végbe? Milyen szófajba tartoznak?

kezel – kézzel, vasal – vassal, fülel – füllel, fejel – fejjel, szegel – szeggel, egyel – eggyel

- b) Foglald mondatba a szópárokat!

A képző

1. Olvassátok el az alábbi szöveget, majd válaszoljatok a kérdésekre!

Egy napon – éppen azután, hogy az emberek megrendezték az első olimpiai versenyt – elhatározták a tó madarai, hogy versenyt rendeznek ők is.

[...] A versenyszámokat Szille, a tündér határozta meg: lesz úszás, futás, repülés és fészkepítési verseny.

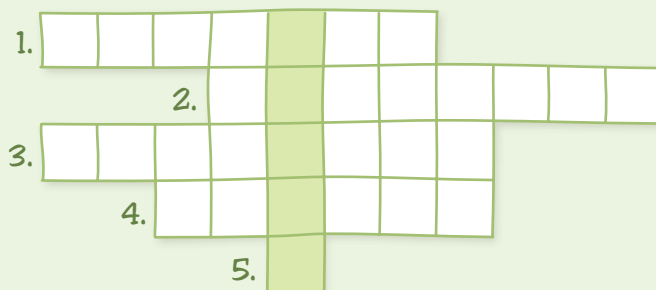
Na, gondolhatod, micsoda készülődés volt a madarak között. Egyebet sem csináltak egész nap, mint úsztak, repültek, futottak és fészket építettek.

Egyetlenegy volt csak, aki nem csinált semmit. Nem úszott, nem repült, nem futott, nem tanult fészket építeni. A kék tollú jégmadár, akinek Csupafej a neve, és aki sohasem csinál egyebet, csak ül és gondolkodik. Akkor is, mikor a többi madár izgatottan készült a versenyre, ő csak ült egész nap és gondolkodott.

(Wass Albert: *Tavak és erdők könyve*)

a) A szöveg szavainak felhasználásával fejtésétek meg a keresztrejtvényt!

1. Egyszerű szó toldalékkal. Ezt építettek a madarak.
2. Összetett szó toldalék nélkül. Csupafej ilyen fajta madár.
3. Egyszerű szó toldalékkal. Ilyen versenyt rendeztek az emberek.
4. Egyszerű szó toldalékkal. Többek között így készültek a madarak a versenyre.
5. Egyszerű szó toldalék nélkül. A jégmadár neve helyett áll az utolsó sorban.

b) Elevenítsétek fel, hogy mit tanultatok a megfejtésben szereplő toldaléktipusról! Gyűjtsetek további szavakat a szövegből, amelyeken megjelenik!

2. a) Figyeljétek meg az alábbi szavakat! Hány képző kapcsolódik a szótőhöz?
ültetési, ötödikes, lapozgatás

b) Mondjatok további szavakat, amelyekben több képző áll egymás után!

Festők, Építészek, Szobrászok és Egyéb Kémédiások (Fészek Klub)
fésű fésűt, fésűk, fésűje || fésűkagylók || → bontó, csont, konty, kör, sűrű, szaru, zseb fésű | műanyag
fésül fésült, fésüljön || fésületlen || → át-, fel-, hátra-, ki-, le-, megfésül, össze- | jól, szemébe
fésülködik fésülködtem, fésülködött, fésülköd- jön ~ fésülködjek || fésülködőköpeny
fésülő || fésülőgép, fésülőköpeny, fésülőnő
fésűs fésűsen || fésűsfenyő, fésűsfonal, fésűsfo-

3. a) Figyeljétek meg az alábbi, helyesírási szó-
tárból vett részletet, és fogalmazzatok meg,
mi a közös a szóképzésben és a szóössze-
tételben!
- b) Milyen képzők járulnak a fésű szóhoz? Ha-
tározzátok meg a keletkezett szavak szófa-
ját!

A képzők segítségével új szót alkotunk.

Pl. kert + ész = kertész, Szeged + i = szegedi.

A képző gyakran megváltoztatja az alapszó szófaját is.

Pl. szép (melléknév) + ít = szépít (ige), tud (ige) + atlan = tudatlan (melléknév).

A szótőhöz járul (pl. kér + és) vagy másik képző után áll (pl. szép + ít + kez + és).

4. a) Alkossatok minél több új szót az alábbi szavak és képzők segítségével! Egy
szóhoz több képzőt is kapcsolhattok!

talál, álom,
vív, piros, kert

-mány/-mény,
-at/-et, -ó/-ő, -ás/-és,
-s, -i, -ít, -atlan/-etlen

- b) Vizsgáljátok meg a képzett szavak szófaját! Melyik halmazba illenek?

főnév

melléknév

ige

5. Egészítsétek ki az alábbi mondatokat a kéz szó valamelyik képzett alakjával!

Az az orvos [] engem is, aki régebben a bátyámat.

Ha egy focista szándékosan [], akkor a bírónak tizenegyest kell ítélnie!

Amióta egy hétig nem nézhetett tévét, a nővérem igazi [] bárány.

Átállították a gépeket [] vezérlésre.

6. a) Képezzetek igét az alábbi főnevekből! Figyeljétek meg, mely képzőket hasz-
náljuk ma is gyakran új igék alkotására!

chat, net, kondi, rap, dopping

- b) Gyűjtsetek ti is további példákat!

A jel

1. a) Beszéljétek meg, miben különbözik a szópárok egyes tagjainak jelentése!

finom – legfinomabb

kabát – kabátja

alszik – aludna

pihen – pihenj

ad – adott

kalap – kalapok

b) Figyeljétek meg, milyen toldalék kapcsolódik a szópárok második tagjához! Szerintetek új szó jött létre a segítségével? Vitassátok meg!

A jelek az egyes szófajokra jellemző toldalékok. A szavak jelentését új információval bővítik. Pl. *mond + j = mondj, gyors + abb = gyorsabb.*

A szótó vagy a képző után állnak. Egy szóhoz két jel is járulhat. Pl. *barát + ok, barát + ság + ok, ill. nagy + obb + ak.*

Igékhez járuló jelek:

-*na, -ne, -ná, -né* (a feltételes mód jele) pl. *adna, tudná, lépne;*

-*j* (a felszólító mód jele) pl. *várj, mondj;*

-*t, -tt* (a múlt idő jele) pl. *sétált, olvasott.*

A névszókhoz (főnév, melléknév, számnév, névmás) járuló jelek:

-*k, -i* (a többes szám jele) pl. *könyvek, ruhái;*

-*bb* (a fokozás jele) *fürgébb, kevesebb;*

-*é* (birtokjel) pl. *Palié, a szomszédé;*

-*m, -d, -ja* stb. (birtokos személyjelek) pl. *tollam, tollad, ruhája.*

2. Fejezzétek ki jel hozzákapcsolásával a zárójelben megadott jelentést!

zöld (méginkább az), ház (több van belőle), olvas (a múltban), gépel (tegye ezt), telefon (enyém), Jancsi (-hoz tartozik valami), zsemle (nekünk több is van)

A rag

1. a) Alkossatok mondatokat a megadott szavakból a szükséges toldalékok hozzákapcsolásával! Több megoldás is lehetséges!

vitéz, a, sárkány, a, kard, ledöf, bátor

keres, a, szünet, Ernő, füzet, táska

b) Figyeljétek meg, milyen toldalékot kapcsolatok az egyes szavakhoz!

A rag a szónak más szavakhoz való viszonyát jelöli a mondatban. A ragok segítségével fűzzük mondattá a szavakat. A rag lezárja a szóalakat, utána semmilyen toldalék nem következhet.

2. Egészítsétek ki az alábbi szöveget a megadott szavak valamelyikével vagy annak ragozott alakjával!

kisfiú, ház, emelet, bús, ablak

Egy este [] bámészkodott az iroda félig nyitott ajtajában. Hatalmas ház homlokzatára látott. Hogy pontosak legyünk, az iroda ajtajából csak ezt a [] láthatta; az ég nem fért bele a képbe. Az ötödik [], az ablakban egy hétévesforma kisfiú üldögélt. Hogy mi abban a különös, ha egy hétéves kisfiú üldögél az [] az ötödik emeleten? Látszólag semmi. De ha ez a [] éppen akkor ül az ablakba, amikor az egész lakótelepen mindenütt a tévé esti meséjének zenéje brummog, akkor ez nem akármilyen esemény.

(Békés Pál: A kétbalkezes varázsló)

3. a) Az alábbi szavak és toldalékok felhasználásával alkossatok szavakat úgy, hogy minden szóhoz minden toldaléktípusból kapcsoltok egyet!

víz, fej,
hegy

-l, -ség, -s

-bb, -j, -k

-ben,
-en, -nek

b) Milyen toldalékok találhatók az egyes buborékokban? Figyeljétek meg a sorrendjüket az általatok alkotott szavakon!

A szótő és a toldalékok kapcsolódásának sorrendje:

szótő (1) + képző (2) + jel (3) + rag (4).

Például: zöld (1) + ség (2) + ek (3) + ben (4), rohan (1) + ás (2) + uk (3) + at (4).

4. Bontsátok szóelemekre az alábbi szavakat, majd határozzátok meg az egyes toldalékok fajtáját!

olvasmányokról, gyűlést, látnátok, kedveseknek, meséljétek, kékítettem, barátságosabban, radírozta

5. Alkossatok csoportokat! Hogyan fejeznétek ki az alábbi ragos főneveket az általatok tanult idegen nyelven? Milyen különbségeket tapasztaltok a magyar és az idegen nyelvű változat között? Beszéljétek meg!

asztalon, képen, piacon, házban, falon, iskolában

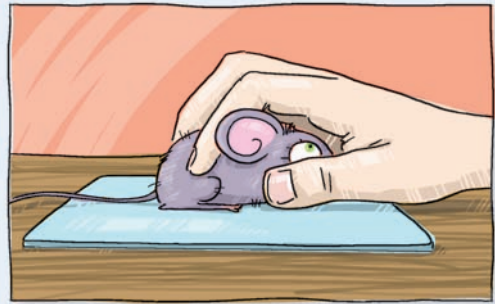
Ma már nem tekintjük toldalékos szónak, de valaha annak számított a *reggel* szavunk. A *-vel* toldalék még most is felismerhető benne, de a „*reg*” (egykori jelentése megegyezik a mai *reggel* szóéval) szótőhöz már nem kapcsolunk toldalékokat. A *regvel* tehát egykor azt jelentette: a „*reggel*”, „*korán*”.

1. Olvassátok el Romhányi József *Sírfeliratok* című versének alábbi részletét, majd válaszoljatok a kérdésekre!

„Tévedés áldozata vagyok.
Az elefánt átkelt rajtam gyalog.”

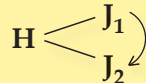
- a) Szerintetek melyik állaté lehet a fenti sírfelirat? Miért lett „tévedés áldozata”? Mi a humor forrása a szövegben?
b) Milyen kapcsolat fedezhető fel a félreértést okozó szó egyes jelentései között? Szerintetek melyik lehet a korábbi?

2. Az alábbi rajzok segítségével gyűjtsetek még olyan állatneveket, amelyek egyben egy tárgy megnevezései is! Vitassátok meg, mi lehet a kapcsolat az egyes jelentések között!

Ha a hangalak több jelentésre utal, és a jelentések között valamilyen kapcsolat fedezhető fel, akkor többjelentésű szavakról beszélünk.

Jele:

3. Melyik szó illik az alábbi mondatokba? Beszéljétek meg, mit jelent az egyes mondatokban!

Nyáron késő este ragyognak fel az égen a [] .

Új [] tűnt fel a fesztiválon az énekesek között.

A katona vállapján [] jelezték a rangját.

A tengeri [] főleg kagylókkal és csigákkal táplálkozik.

A vörös [] tiltott jelkép.

4. Figyeljétek meg a kiemelt szavak jelentését az alábbi mondatokban! Mit tapasztaltok? Milyen kapcsolat lehet a jelentések között?

a) „Terek János lován immár **hét** seb vala [...]”

(Tinódi Sebestyén: Erdéli história)

„És a többek közt, hogy a híres döbrögi vásár
Egy **hét** múlva esik.”

(Fazekas Mihály: Lúdas Matyi)

b) „Azon **nap** felégeték azokat [...]”

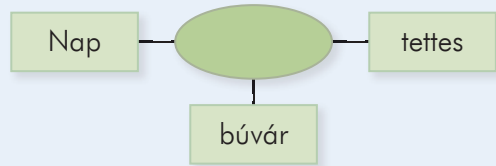
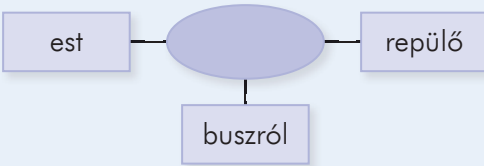
(Tinódi Sebestyén: Egri históriának summája)

„Reánk miként most az **Nap** fényesít
És mindenre nagyon világosít [...]”

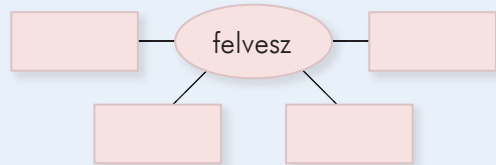
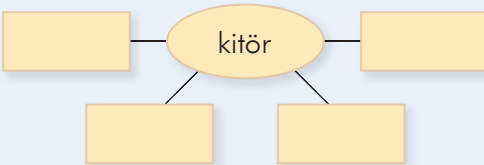
(Bornemisza Péter: Az ítéletről)

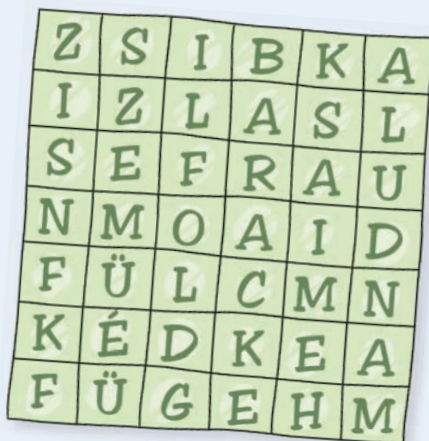
5. a) Állapítsátok meg, melyik szó illik az egyes pókhálóábrák közébe?

b) Egészítsétek ki az ábrákat különböző szavakkal úgy, hogy mást jelentsenek az igék!

6. Keressétek meg a négyzetbe rejtett többjelentésű szavakat! Foglaljátok mondatba legalább két jelentésüket!

A daru többjelentésű szót jelentéséről függően kétféleképpen ragozzuk. Többes száma daruk, ha gépekről, illetve darvak, ha madarokról van szó.

TARTALOMJEGYZÉK

1. Tanulj tanulni! 8
2. Év eleji ismétlés 14

Kommunikáció

3. A jelek világa 20
4. A kommunikáció fogalma, tényezői 24
5. A kommunikáció nem nyelvi jelei 29
6. A kommunikációs kapcsolat 35
7. A beszélgetés 41
8. Összefoglalás 46

Hangok és betűk

9. Az ábécé 48
10. A betűrend 52
11. Az elválasztás 56
12. A hangképzés 61
13. A magánhangzók csoportosítása 65
Magánhangzótörvények
14. A szavak hangrendje 71
15. Az illeszkedés 74
Mássalhangzótörvények
16. A részleges hasonulás 77
17. Az írásban jelöletlen teljes hasonulás,
az összeolvadás, a rövidülés, a kiesés 80
18. Az írásban jelölt teljes hasonulás 84
19. Összefoglalás 86

Helyesírási alapelvek

20. Helyesírásunk rendszere 88
21. A kiejtés elve 91
22. A szóelemzés elve 95
23. A hagyomány elve 98
24. Az egyszerűsítés elve 102
25. Összefoglalás 104

Szövegszerkesztés

26. A leírás 106
27. Az elbeszélés 111
28. A párbeszéd 116
29. A levél 119
30. Összefoglalás 124

A szavak szerkezete

31. Az egyszerű és az összetett
szavak 126
32. A szótő és a toldalékok 129
33. A képző, a jel és a rag 132
34. Összefoglalás 136

Állandósult szókapcsolatok

35. Szólások 138
36. Szóláshasonlatok 141
37. Közmondások 143
38. Összefoglalás 146

Hangalak és jelentés

39. Egyjelentésű szavak 148
40. Többjelentésű szavak 152
41. Azonos alakú szavak 154
42. Rokon értelmű szavak 156
43. Ellentétes jelentésű
és hasonló alakú szavak 159
44. Hangutánzó
és hangulatfestő szavak 161
45. A beszélt nyelvi metaforák 164
46. Összefoglalás 166
47. Könyv- és könyvtárhasználat 168
48. Év végi összefoglalás 174

- Kislexikon 180
- Képjegyzék 183